

ВАСИЛ АПРИЛОВ – АРХИТЕКТ НА БЪЛГАРСКИТЕ КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНИ КОРИДОРИ

Т. Готовска-Хенце

Готовска-Хенце Т. Васил Априлов – архитектектор българських културно-освітніх коридорів. Васил Априлов належить до найвідоміших членів одеської емігрантської спільноти першої половини на XIX ст. Він присвятив себе справі модерної болгарської освіти. Усвідомлюючи відсутність традиції в модерній освіті й серйозні обмеження, котрі накладають на його співвітчизників залежне від ісламу оточення, Априлов планує широку систему по вдправці талановитих учнів за вищим навчанням в Росії.

Ключові слова: модерна європейська освіта; сучасна болгарська мова; російські інтереси на Балканах; національне просвітництво.

Готовска-Хенце Т. Васил Априлов – архитект на българските културно-просветни коридори. Васил Априлов е сред най-известните членове на одеската емигрантска общност от първата половина на XIX в. Той е посветен на каузата на модерното българско образование. Осъзнавайки липсата на традиция в модерното образование и сериозните ограничения, които доминират от исляма обкръжение налага на сънародниците му, Априлов планира една широка система за изпращане на талантливи ученици за по-високо обучение в Русия.

Ключови думи: модерно европейско образование; модерен български език; руски интереси на Балканите; национално просвещение.

Gotovska-Henze T. Vassil Aprilov – an Architect of Bulgarian Cultural and Educational Corridors. Vassil Aprilov belongs to the most prominent members of the Odessa's emmigrant community during the first half of the 19th century. He was devoted to the cause of the modern Bulgarian education. Beeing aware of the lack of tradition in the modern education and the severe constraints the Islamic dominated environment was implying on its common citizens, Aprilov was planning a large scheme for bringing talented pupils for higher study to Russia.

The article presents his actions and interactions with the Russian high-rank officials for securing scholarships for Bulgarians at Russian schools. At the same time, it shows his efforts to avoid a potential language assimilation of the young Bulgarian stipendists. Aprilov's vision was to promote the higher education of these Bulgarians not for their own sake or for the interest of the Russian Empire, but for the excelleration of the national awackening process among Bulgarians.

Keywords: modern European education; modern Bulgarian language; Russian interests on the Balkan; national Enlightenment.

Васил Априлов оставя името си в българската история като един от най-дейните представители на одеския кръг. Заслугите му са многобройни и повечето – добре известни: той е сред основателите на първото новобългарско училище в родния си град Габрово, грижи се за снабдяването му с учебници и за подготовката на първите учители, за популяризирането на просветното дело на страниците на издаваното от него списание „Денница на новобългарското образование“, допринася в голяма степен за културното преориентиране на просветното дело по посока на Русия, като настоява пред руските официални кръгове за отпускането на стипендии за будни български ученици.

Разнородната му просвещенска дейност привлича интереса на учените не от вчера. Студии на отделни теми или на цялостната му биография посвещават най-добрите български литератори Иван Шишманов и Михаил Арнаудов¹ и именити историци като Николай Генчев². Разбира се, изследванията се съсредоточават преди всичко върху заслугите на В. Априлов в областта на българо-руския културен и просветен обмен или пък се изтъква решаващото влияние на Юрий Венелин за неговата преориентация към българите³. Задачата на това кратко изследване ще бъде да разшири спектъра и да потърси приносите на одеския българин в по-широкия европейски контекст.

Нека започнем с това, че самият Априлов е продукт на европейската образованост, по-точно на образователната система в Хабсбургската монархия, която е една от най-мо-

дерните в Европа⁴. Благодарение на подкрепата на заможните си братя, установили се в Москва след Кючюккайнарджийския договор от 1774 г., той завършва престижната немска гимназия в Брашов (Трансилвания), а после две години следва медицина във Виена. Спокойно може да се твърди, че споделя най-напредничавите просветенски идеи – доказателство за това са многобройните книги по история, география, философия и богословие, съчиненията на Волтер в оригинал и пр., които са запазени в неговата лична библиотека. Априлов е една личност с енциклопедична образованост, която в тогавашна Европа не е често срещана, да не говорим за нашите географски ширини. С Отечеството го свързва единствено смътният детски спомен за турските жестокости и за смъртта на бащата – виден габровски търговец. Този алафранга облечен джентълмен владее френски, немски, донякъде италиански, чете старогръцки и латински – накратко, един истински европеец-космополит. Както е известно, между 1809 и 1811 г. той става съдружник на гръцкия емигрант Теодориди и се установява в Одеса.

По това време Одеса вече е четвъртият по големина град в Руската империя, отворената врата към Проливите и към българските черноморски градове, седалище на новорусийския и бесарабски генерал-губернатор и естествен център на българските колонисти в Южна Русия⁵. Благодарение на енергичната дейност на генерал И. Инзов, който като попечител на българските колонисти през 1819 г. издейства от императора специален Указ за уредбата на техните поселения в Южна Русия, просветното дело е във възход и през 1824 г. изселниците разполагат с 40 училища и църкви⁶. Просветният напредък на тамошните българи прави впечатление не само на местното управление. След края на войната от 1829 г. руският дипломат от френски произход Ф. П. Фонтон отбелязва, че много от преселените се българи се стремят към добро образование, като изпращат децата си в Одеския лицей и дори в Московския университет⁷. Но по това време Априлов е все още в плен на елинизма и носи гръцко име, участва в гръцкото настоятелство в Одеса и дори подкрепя финансово Гръцката завера от 1821–1828 г.⁸ Натрупал значително състояние⁹, през 1828 г. той изтегля капиталите си, влага ги в банка и от този момент нагатакъ живее като рентиер.

Всъщност цялата културна дейност в служба на българите се съсредоточава именно в този последен период от живота му. В литературата многократно е писано за това, какъв паразителен ефект оказва върху него прочитането на брошурата на Юрий Венелин „Древните и днешни българи“. Но като историци не можем да не отчетем, че и възрожденските предпоставки също са налице: в началото на 30-те години на XIX в. в Одеса са се утвърдили заможни търговски фамилии от български произход – Палаузови, Мутеви и др., които започват да проявят афинитет към културно-просветна дейност. Това се обуславя, от една страна, от нуждите и степента на развитие на възрожденските процеси в българските земи, а от друга – обективно се предопределя и от престижното социално положение на тези българи¹⁰. В същото време демографският подем и нарастването на броя на сънародниците ни в т.нар. стари градове като София, Шумен, Пловдив и Видин показва колко наляга е необходимостта от модерна просвета в българските земи¹¹.

Първата просветна посока: от емиграцията към възраждащата се нация

В средата на 1832 г. идеята за откриване на модерно училище, в което се преподава на роден език, се обсъжда сред сънародниците ни в чужбина. Откриването на първото такова училище е колективно дело на нашата емиграция¹², В. Априлов обаче се откроява сред тях с цялостната си образователна концепция.

Какъв е планът на този кореняк габровец и космополит-европеец за бъдещото школо? То, според него, трябва да отговаря на най-добрите тогавашни европейски образци, да бъде „едно правилно европейско училище“. Образованието, което то предлага, трябва да отговаря на нуждите на времето, т.е. да е светско по съдържание и да се преподава на говорим роден език.

И най-важното – трябва да бъде създадено в българските земи. Задачата е модерното образование на роден език да стане достояние на най-широк кръг от сънародниците ни. Затова училището е и безплатно. Демократизмът заляга като основна черта на възрожденската просвета още при създаването ѝ. Това безспорно е модерен европейски принцип, споделян от именития одески емигрант. При това образователните цели и задачи са по-

ставени на най-широка основа, насочена към разбиването на средновековния феодален мироглед и налагането на рационалистическо схващане за света и явленията в него¹³.

За модерните европейски възгледи на създателя на габровското школо е показателен още един факт. Още в началото В. Априлов планира откриване и на една „момическа школа“, т.е. на девическо училище в родния си град¹⁴. По този начин още с отварянето на габровското училище в българските земи са отворени вратите за най-модерните образователни принципи, а Априлов и съратниците му служат за „мостът“, по който тези принципи минават, за да достигнат от Европа до нашите земи, тогава просто Европейска Турция.

На габровското училище се отрежда не само пионерска, но и стратегическа роля – освен да образова, то трябва едновременно с това да подготвя учители, които пък от своя страна да създадат мрежа от модерни училища на роден език по всички краища на страната. Ето защо е въведена не разпространената тогава в Европа класна система, а взаимно-учителната метода, използвана в колониите, където тя в много по-кратки срокове дава социални резултати, т.е. отговаря на нуждите на тогавашното общество за ускорено ограмотяване¹⁵. Казано накратко: габровското училище полага старта на модерното образование за всички българи. Конкретната подготовка за откриването на това училище през 1835 г. е поверена на един от най-известните педагози от онова време – отец Неофит Рилски, който сам изучава взаимноучителната метода и подготвя първите учебници.

През следващите три години габровската образователна система е приложена във всички български училища¹⁶, които се откриват в проспериращите селища в Северна България и от двете страни на Балкана, докато в югозападните райони и в Тракия през 30–40-те години има сравнително по-малко взаимни училища. Това е резултат не само на особеностите на стопанското развитие и на аграрните отношения в тези земи, но и на засилващия се асимилаторски натиск на Цариградската патриаршия, която брани позициите си в райони, където има гръцко малцинство¹⁷. Все пак, въпреки тежките условия, модерното българско просвещение си пробива път и в Македония. През 1837 г. във Велес отваря врати първото българско взаимно училище с два отдела – за момчета и за момичета. А през 1850 г. в града има вече пет български училища. До средата на столетието подобни училища отварят врати в Скопие, Щип, Дебър, Прилеп, Кратово и Тетово¹⁸. В средата на века вече има повече от 200 училища в различни населени места в българските земи¹⁹. Не на последно място, бърз подем през 40-те години изживява и светското девическо образование. След откриването на първото девическо училище през 1843 г. в Панагюрище, още на следващата година П. Берон поема разноските по откриването на такова училище в Котел, след това примера следват и други български градове: Враца – през 1844 г., Пловдив, Хасково, Елена, Шумен, Сливен, Разград, Свищов – през 1845 г. и Казанлък – 1846 г.²⁰ В десетилетието 1846–1856 г. са открити 35 девически училища, които също използват популярната метода²¹. До средата на XIX в. обаче дельт на жените, занимаващи се с интелектуална дейност, е все още доста незначителен, като повечето от тях са килийни и взаимни учителки²².

В публикуваната през 1842 г. втора част на „Денница...“²³ Априлов разгласява нашироко подема на новобългарската просвета с конкретни данни за училищата в много български градове (Габрово, Копривница, Панагюрище, Сопот, Карлово, Трявна, Казанлък, Калофер, Свищов, Търново, София, Котел и др.). На актуални въпроси от просветен характер е посветено и последното съчинение на В. Априлов – „Мисли за сегашното българско учение“ (1847)²⁴. Въобще в последните години от живота си просветителят продължава да провежда усилена агитация за откриване на модерни национални училища в българските земи и се ангажира със снабдяването им с необходимите учебници, борба срещу гърченето, материална подкрепа за учаци в Русия, подкрепа на книжовното дело. Щедрият просветен меценат завещава не само богатата си библиотека на училището, но солидна сума за бъдещата му издръжката.

Новобългарското образование – между патриотизма и имперския интерес

Още с откриването на Габровското училище Априлов не си прави илюзии за пречките, на които ще се натъкне просветното начинание в доминираната от шерията му родина. Затова още със старта на новобългарското училищно дело и просвета одеският просве-

тител го планира в по-широкия контекст на българо-руския културен обмен²⁵. Целта на доскорошния елинофил е чрез новобългарската просвета да се промени доминиращата елинистична ориентация на нашето културно развитие и за да се предпази от заплахите на гърцизма, да се свърже с руската книжнина и учебна система²⁶.

Очевидно първоначално той очаква, че издръжката на изпращаните в Русия стипендианти могат да поемат по-заможни родители или общините. Той апелира към отделните български краища да изпращат ученици, като им осигурят по 700 рубли годишна издръжка за 2–3 години, а след като те се завърнат и започнат работа, да върнат заетите пари. В края на 30-те – началото на 40-те години на XIX в. по този начин за учение в Русия обаче пристигат едва няколко души²⁷.

Тогава одеските българи решават да потърсят други финансови ресурси. На 8 юни 1840 г. Априлов, Тошкович и Палаузов се обръщат към новорусийския и бесарабски генерал-губернатор граф Михаил С. Воронцев с молба за отпускането на четири руски стипендии за българи²⁸. Воронцев от своя страна използва влиянието си пред императора, за да издейства тези стипендии за одеската семинария²⁹. В Ришельовския лицей, наред с останалите ученици от южнославянски произход, се появяват и българи. През 1840 г. Априлов сам поема издръжката на петима български стипендианти в Одеса³⁰.

Следващите години преминават в по-нататъшни акции за спечелването на държавна подкрепа. В началото на 1842 г. Априлов лобира и на най-високо равнище. Той изпраща „Денницата“ на престолонаследника и на „монарха на най-просторната и най-славна в света славянска империя“³¹ с молба да се подкрепи стремежа към образование, а три години по-късно посвещава издадените от него „Български грамоти“ на министъра на просветата граф. Сергей Уваров³². За подкрепа на българската образователна кауза е привлечен и влиятелният в официалните среди и в ръководството на РАН проф. Михаил Погодин. Известният с панславистките си възгледи учен пледира от страниците на издаваното от него списание „Московитянин“ за увеличаване на броя на българите в руските учебни заведения³³. Той предлага в Одеса и Кишинев да бъдат открити училища, където, наред с православие и църковнославянски, да се преподават и модерни езици (руски, сръбски и български), история, етнография, литература и духовна култура на славянските народи.

Нека подчертаем, че отпускането на стипендии е традиционна практика, съставна част на руската политика на покровителство на православно население в Османската империя, но тя е твърде далеч от насърчаването на борбата за политическата независимост³⁴. Подкрепата за балканските славяни се осъществява на чисто религиозен принцип и се развива под знака на запазването на единството на православие. Именно чрез това единство Романови се надяват да запазят влиянието си в Европейския Югоизток³⁵. Срещу тази политика на толериране на Цариградската патриаршия обаче в българските земи протестите нарастват пропорционално на развитието на борбите за църковна независимост³⁶. В една по-напреднала фаза на българо-гръцката църковна разпра, без да променя официалната си позиция по спора, за всеки случай руската политика решава да се застрахова, като поеме подготовката на български учители и свещеници³⁷. Отпускането на държавни стипендии, естествено, не е самоцелно, то също е средство за постигане на политическо влияние. В този смисъл се изразява и проф. Погодин, който подчертава, че руските възпитаници след завръщането си в родната ще се превърнат в проводник на руското културно и политическо влияние³⁸.

Априлов очевидно е наясно какви са целите на руската образователна политика, но самият той цели друго и поради това най-енергично поема подбора на стипендиантите, като следи това не само да са даровити ученици, които владеят добре и гръцки, но изрично подчертава, да не се изпращат малолетни, защото такива лесно могат да забравят родния си език в сродната езикова среда. Следователно одеският българин следи образованието в Русия да води не до обезродяване и асимилация, а напротив – да служи на укрепващата българска нация³⁹. За изпълнението на тази задача той търси съдействието и на доайена на българските учители – отец Неофит Рилски, който се превръща във важно „свързващо звено“ на „одеския кръг“ с просветните кръгове в българските земи. С негова препоръка в Одеса продължават образованието си едни от най-напредничавите български възрожденски учители⁴⁰.

Кадровият подбор очевидно се оказва правилен – сред първите стипендианти са такива именити български възрожденци като Н. Геров, Д. Чинтулов, Б. Петков, Т. Бурмов и пр. Завръщането по родните места на първите руски стипендианти дава силен подем

на образованието в българските земи. През 1840-те години взаимните училища са масово разпространени, като започва откриването и на класни училища⁴¹. В тях се преподава славянска и българска граматика, логика, география, свещена и българска история, аритметика и кратко богословие. Одеските българи се грижат и за изпращането на учебници и учебна литература⁴². С цялата си ангажираност влиятелните одески емигранти успяват да пренасочат училищното дело в нашите земи и да го свържат с руската система.

Немалко усилия Априлов отделя и на пропагандирането на това дело в Русия. Още в предговора на „Денница на новобългарското образование“⁴³ – изданието, което се захваща точно с тази пропаганда, просветителят „вменява“ на русите „моралния им дълг“ да подкрепят стремежа на българите към модерно образование, като припомня решаващия принос на старобългарската книжнина за повишаването на руската грамотност. Същевременно, по всякакъв начин работи за убеждаването на руските учени в „славянизма“ на българите, в „припознаването“ на българите като членове на славянското семейство. В тази насока той, заедно с одеските българи, лобират пред РАН за издаването на влахо-българските грамоти от сборката на Ю. Венелин и на българската граматика и за посмъртното издаване на втория том от изследванията на карпаторуския учен – за последното начинание те спечелват съдействието на проф. М. Погодин.

Факт остава, че нашите заселници успяват да привлекат интереса на руската наука към българите и самите те стават обект на изследване. През 30-те години на XIX в. ролята на колонистите като цяло започва да нараства⁴⁴. Много от тях поддържат близки връзки с руски учени като Н. В. Савелиев-Ростиславич и М. А. Соловьев⁴⁵. Априлов познава добре и проф. археолог и историк Николай Мурзакевич – председателя на Одеското общество за история и древност. От друга страна, в рамките на професионалните си контакти зад граница Мурзакевич дава информация за българските поселения на колегите си в чужбина, в това число и на най-известния славист от това време – Павел Йозеф Шафарик. В личния му архив в Прага⁴⁶ и досега са запазени описанията на българските поселения, който одеският колега му изпраща. Сред информацията има сведения и за напредъка на българите в областта на книжовността. Контактите с Прага очевидно са тесни, защото през 1837 г. Харковският университет дава на Шафарик почетно членство – отличие, което той грижливо пази в архива си⁴⁷.

Априлов, одеските дейци и руските академични слависти

Славистиката в Русия навлиза в академичния си период през 1835 г. с откриването в Петербургския, Московския, Харковския и Казанския университет на отделни катедри за изучаване на славянските езици и литератури. Преди да заемат катедрите, титулярите им са изпратени на дългосрочни командировки в чужбина, за да опознаят пряко задграничните славяни. Първата четворка руски академични слависти – Осип Бодянки, Измаил Срезневски, Пьотр Прайс и Виктор Григорович – задължително пребивават в Прага, където опознават постиженията на тамошната славистика и преди всичко на П. Й. Шафарик, като се сближават особено и със специалиста по старославянско право, библиотекаря на Народния музей Вацлав Ханка.

Нека отбележим, че именно проф. Н. Мурзакевич събужда интереса на Осип Бодянки към българите. Той му предлага посредничеството на одеските българи за „предварителното предизвестяване на своите единовеци“, в случай че Бодянки се отправи за българските земи⁴⁸. Въпросът е обсъждан и в българската колония⁴⁹. Априлов счита за поразумно в българските земи да бъде изпратен наш сънародник, но отбелязва, че е трудно да се намери някой с необходимата подготовка⁵⁰. В действителност, пътуването на младия славист е осуетено, поради сериозното ревматично заболяване, което приковава Бодянки за месеци наред в чешките земи. След като се завръща в Москва, той е посетен от В. Григорович, който сам планира пътуване в българските земи⁵¹.

За тази цел Григорович решава да се допита и до одеските българи. Априлов се среща с него на 21.07.1844 г. и не му отказва съвет. В събеседника си обаче той оставя впечатлението за „любоострастие и егоизъм“ и за известна дребнавост⁵² В същност, както се разбира от кореспонденцията, главната причина за това неблагоприятно впечатление е тежкото и продължително гръдно заболяване – одеският деец с месеци не напуска постелата си⁵³.

Първоначалният план на учебната командировка предвижда като първа цел Прага, където В. Григорович, подобно на останалите си колеги, да се запознае с богатата славистична сбирка на Шафарик и специално на българските материали в нея⁵⁴. Пътуването обаче се осъществява в обратен ред и младият славист първо посещава Балканите, а след това и Прага.

След завръщането си в родината, младият изследовател систематизира впечатленията от пътуването си в „Очерк за пътешествието из Европейска Турция“. Той посещава 14 училища в различни български области⁵⁵. Общото му впечатление от състоянието на първоначалните училища е изключително благоприятно⁵⁶. Училищата процъфтяват, в тях стотици деца от двата пола бързо овладявали четенето и писането⁵⁷. Не само масовостта и разпространението на нисшите училища правят впечатление, а и редът в тях, методите на преподаване, които според него са „усвоени по образец на заведенията в просветените страни“⁵⁸. Като отчита всички пречки пред националното образование и „съвършеното отчуждение на висшите власти“, Григорович оценява уредбата на българските училища като „най-знаменателното явление в просвещението на Европейска Турция“⁵⁹. В по-горните класове обаче, отбелязва славистът, системата все още не е проработила: липсват учебници и достатъчно подготвени учители. Причините той търси в липсата на традиция и на каквато и да е държавна подкрепа. Нека споменем също така, че, завърнал се в Одеса, Григорович остава съпричастен към просветните тежнения на българите, тъй като отговаря за училищата на изселниците в Бесарабия, но невинаги среща тяхното одобрение и с много от колонистите той изцяло прекратява връзките си⁶⁰.

За разлика от Григорович, неговият колега и приятел Измаил Срезневски не се отчуждава от одеските колонисти, като специално с Априлов поддържа тесни писмовни контакти и дори желае да напише биографията на българския просветител⁶¹. Между 1842 и 1846 г. начинаещият славист е титуляр на новооткритата катедра в Харковския университет⁶² и едно от най-важните му българистични изследвания е очеркът му за книгопечатането в българските земи, публикуван през 1846 г.

През 1842 г. Бодянски започва работа в Московския университет. Там се е записал и неговият първи български студент – възпитаникът на атинската гимназия Георги Бусилин, който се радва на покровителството на М. Погодин⁶³. Вторият българин в курса му е братът на Иларион Макариополски Никола Михайловски⁶⁴. Той е и първият стипендиант на Иван Денкоглу⁶⁵.

Бодянски оглавява славистичната катедра в Москва четвърт век – от 1842 до 1868 г. Под негово ръководство са написани десетки курсови и дипломни работи, между които и от българи. При все че в живота не му се отдава възможност да посети нашите земи, благодарение на многобройните си студенти и контактите с нашите емигранти, московският славист е един от най-осведомените в Русия по въпросите на българското просветно Възраждане⁶⁶. От друга страна, чрез лекциите и занятията при него българските студенти се запознават с чешката славистика⁶⁷. Неслучайно с цялостната си дейност московският професор-славист си извоюва челно място като посредник между българската и чешката култура от това време⁶⁸.

Един от неговите първи и най-именити български студенти е Спиридон Палаузов⁶⁹. През 1845 г. той защитава кандидатската си дисертация в Московския университет на тема „Ян Хус и неговите последователи“. Бодянски съдейства на Палаузов пред И. Срезневски и след няколко години прекъсване българинът подновява заниманията си с медиевистика в университета в Санкт Петербург⁷⁰. С появата през 1852 г. на неговата магистърската дисертация на тема „Векът на българския цар Симеон“ са положени основите на модерната българска медиевистика⁷¹. Така от средите на одеските българи произлизат и първите представители на академичната историческа наука.

Българският вариант на руско-чешкия славистичен тандем

Първите руски академични слависти поддържат тесни връзки с пражкия славистичен център. Втората половина на 30-те години и първата половина на 40-те години на XIX в. са безспорно най-ползотворният период в чешко-руския славистичен обмен⁷². В редовна-

та книжовна размяна, установена след 1835 г. между чешките и руските учени, скоро се включват и одеските българи. Априлов взима присърце задачата да информира чешките патриотични учени, групирани около Народния музей, за новобългарската култура. Преди всичко той лично се грижи за това „Денницата“ и „Българските грамоти“ да достигнат до П. Й. Шафарик и до В. Ханка, който пък се грижи за попълването на библиотечния фонд на музея⁷³. През 1845 г. чешкият библиотекар разполага с „Книжиците“ и с „Допълнение към Денница на новобългарското образование“, както и с български учебници по география, христоматия, кратка свещена история, начала на Христовото учение и с две драми.

От своя страна одеският българин следи с повишен интерес славистичните публикации на Шафарик⁷⁴ и чрез многобройната си кореспонденция със сънародници от българските земи ги популяризира⁷⁵. Нещо повече: той активно съдейства за събирането на материали от нашите земи – документи, грамоти, монети, фолклорни материали и пр., които да подпомогнат по-нататъшната работа на слависта⁷⁶. Въобще запазената кореспонденция на Априлов дава доста данни за стремежа му да насърчи Шафарик да изучава българите.

Скоро с тази задача се заема и неговият последовател от по-младото поколение, възпитаникът на Ришельовския лицей – младият Иван Андреев Богоров/Богоров. В писмо от 13 октомври 1846 г. до В. Ханка одеският просветител препоръчва будния младеж като полезен информатор за съвременната българска книжнина и съобщава за намерението на студента да издава вестник. Богоров се отбива в Прага на път за Лайпциг и оставя на Ханка и на Шафарик лични екземпляри от априловите „Български грамоти“. След това, вече от саксонската столица, студентът подхваща кореспонденция с В. Ханка⁷⁷. В писмата си Богоров отговаря на въпроси за географското местоположение на някои селища, необходими за изследванията на Шафарик⁷⁸. Той също така се грижи за популяризирането на своите издания – с неговата граматика и вестниците му разполагат и Ханка, и Шафарик⁷⁹. Но Богоров е интересен за пражките просветители не само с „Български орел“. Голям отзук сред славистите – руски и чешки – предизвикват и публикуваните от него през 1842 г. „Български народни песни и пословици“ – първата фолклорна сбирка, издадена от българин. До напускането на Централна Европа през 1847 г. Богоров не прекъсва кореспонденцията си с Ханка и посредници в доставянето на книги от Одеса⁸⁰. Това е и времето, през което той се включва в оформящата се българо-чешка просветителска общност⁸¹.

Примерът на В. Априлов и на Ив. Богоров показва, че някои от първите наши възрожденци, живеещи в емиграция, с помощта на руските слависти завързват лични контакти с основателите на чешката славистика. Те се осведомяват за развитието на науката и учебното дело, разменят книги, дискутират неизяснени въпроси. От 40-те години на XIX в. се откроява една международна (преди всичко руско-чешка) славистична общност, в която все по-често се включват и българи⁸².

Нека отбележим също така, че още по това време в тази професионална общност се обсъжда и необходимостта от подкрепа за просветния напредък на българите. В писмо от 25 юни 1839 г. до М. Погодин Шафарик призовава колегата си да приеме „присърце“ духовния напредък на този възраждащ се народ. Той го съветва да съдейства пряко, като активизира връзките си с колонистите в Одеса и Кишинев, т.е. по това време нашите емигранти са си спечелили известност и извън Русия⁸³. Интересното в това писмо е и аргументацията на слависта: „Русите, днес силни и щастливи, дължат този акт на любов и благодарност на своите някога силни, а сега западнали учители“⁸⁴ – ясно е откъде взаимства Шафарик тезата за „моралния дълг“ на русите да подкрепят стремежа на българите към просвещение...

В този смисъл, докато славистиката допринася за по-доброто опознаване и изучаване на славянските народи като сродни в културно отношение, оформящата се славянска взаимност се захваща със задачата за просветното им подпомагане. Точно на това се надява и В. Априлов.

Той обаче не доживява да види реализирана тази концепция. Нещо повече – последвалата през 1848 г. революция в Централна Европа слага рязко край и на близките руско-чешки славистични контакти. Оттогава нататък за руския император чехите са непоправими метежници и опасни разносвачи на „революционния вирус“, от който Русия трябва да се пази. Руските слависти са принудени да преориентират професионалните си занимания към търсенето на „изконно руските начала“, самата идея за славянска взаимност е „анате-

мосана“ като политически опасна, а разкриването на украинското „Кирило-Методиевско общество“ само убеждава Романови, че славянската идея действително може да се превърне в заплаха за самодържавието.

Продължението: началото на българо-чешкия образователен трансфер

Драматичният край на руско-чешкото славистично сътрудничество обаче не дава никакво отражение върху българите. В началото на 1860-те години с препоръките на руските академични слависти в Прага пристигат първите български студенти. Подобно на Богоров преди това, те също носят новоизлезли български книги и информират за български книжни новости, дават географски и исторически сведения. Сред тях най-голяма следа в литературния обмен остава калоферецът Иван Шопов⁸⁵. Биографията на този български студент илюстрира много добре периодите в развитието на възрожденското ни образование, затова нека посочим по-важните детайли от нея.

Първоначалното образование на заможния калоферец е типично за времето: Шопов получава елинизтично образование в училището на остров Халки, а после и в гимназията в Атина. По препоръка на Селимински и в отговор на призива на Априлов за изпращане на българи на обучение в Русия през 1844 г., той се отзовава в гимназията в Одеса. Оттам с препоръката на проф. Н. Мурзакевич отива в Москва при О. Бодянски с надеждата, че той ще му съдейства за отпускането на държавна стипендия. Докато чака отговор и се прехранва с преподаване на уроци, любознателният българин посещава лекциите на Бодянски, учи чешки, прави преводи и през 1848 г. написва курсова работа на чешка тематика⁸⁶. Стипендията не е уредена и в края на 1850 г. той напуска Русия и се отправя към Прага. В препоръчителното писмо до Шафарик⁸⁷ се подчертава, че калоферецът може да му бъде от полза, тъй като познава добре различните български краища. Младият българин действително дава точни географски описания на околностите на Търново, Шумен, Пловдив и на редица селища в Стара планина – все сведения, необходими на учения, за изработването на обща карта на славянството⁸⁸.

Шопов се оказва ценен помощник и в попълването на Шафариковия „bulgaricis“⁸⁹, като прави преписи на Синодика на цар Борил и на дисертацията на Натанаил Стоянович „За независимото българско архиепископство в древни времена“⁹⁰. Въобще, от всички българи, пребивавали в Прага по това време, Шопов следи най-отблизо изследователската работа на именития славист, който в последните години от живота си е с намалено зрение и с влошено здраве⁹¹. При все това Шафарик публикува в музейното списание няколко сериозни специализирани изследвания върху южнославянската и старобългарската книжнина, между които „Паметници на древнославянската писменост“ (1851), „Монахът Храбър за славянската писменост“ (1851), „Разбор на старославянския превод на Светото писание“ (1852), „Паметници на глаголическата писменост“ (1853) и редица други по-дребни материали.

Шафарик цени сътрудничеството си с будния българин и от своя страна го поощрява за литературна дейност. През 1852 г. Шопов издава в Прага първия списък на новоиздадени български книги, създаден от българин. Неговият „Очерк за книгопечатането в България“ съдържа 51 заглавия, много от тях невключени в книгописа на И. Срезневски⁹². Специалистите откриват в неговата поява продължителна предварителна работа, започната през 1844 г. в Одеса и продължена в Москва, за да се осъществи най-накрая в Прага⁹³.

С превода на „Летописите“ на Ханка Шопов записва името си и сред първите преводачи от чешки на български⁹⁴. С преводи се занимава и друг български студент по това време – Константин Петкович от Бащино село, до Велес, също пристигнал от Русия. Той завършва Санктпетербургския университет през 1853 г. като възпитаник на Срезневски⁹⁵, който пък го препраща в Прага при Ханка и Шафарик. Макар и с добро образование и отлична подготовка, младежът не отговаря на очакванията на Шафарик и по този повод ученият се оплаква пред Срезневски от младите руски слависти, които според него не познават добре изворите, а предпочитат да се отдадат на „фантазиране“...⁹⁶

С препоръки от проф. Бодянски в Прага попада и друг буден български студент – възпитаникът на Киевския университет Тодор Икономов. При все че и не остава тук дълго време, той има ползотворно сътрудничество с чешките учени, преди всичко с фолклориста Франтишек Челаковски.

През есента на 1852 г. пак с придружително писмо на московския професор до Шафарик в Прага пристига и Николай Катранов⁹⁷, придружен от Иван Денкоглу⁹⁸. По тях Бодянки изпраща няколко руски книги, предназначени за Шафарик и Ханка. За кратко време почти по същото време в столицата на Бохемия се оказва и абсолвентът на Киевската духовна семинария Натанаил Стоянович. Шопов, с когото се познават от Русия, го запознава и с Шафарик. На известния славист духовникът донася като личен дар изследването на Сп. Палаузов „Векът на българския цар Симеон“ и оставя извлечение от изследването си за историята на българската църква⁹⁹.

За десет дни в „Златния град“ Н. Стоянович се запознава с повечето от чешките дейци от кръга на Народния музей и оставя за издаване ръкописи на свои трудове. През 1852 и 1853 г. на негови разноски и с църковнославянския шрифт, стилизиран от самия Шафарик, са публикувани четири книжки и брошури¹⁰⁰. С появата на първите български студенти в Прага се активира и вторият български културно-просветен коридор, чиито първи траверси поставя сам Васил Априлов.

В заключение нека обобщим, че началото на новобългарското образование е положено от заможните ни сънародници извън нашите земи, сред които с визията си се откроява Васил Априлов. Самият той продукт на една от най-напредничавите образователни системи в Европа, одеският българин има пред очите си модела на една модерна и достъпна образователна система, която не изключва и жените. Само няколко години след откриването на първото модерно училище на роден език във всички български краища са открити подобни училища и българите се устремяват масово към модерната просвета.

Поначало Априлов разглежда просветния подем на българите в контекста на българоруското културно сътрудничество. Очакванията му, че сънародниците му в нашите земи ще имат достатъчно финансови ресурси, за да поемат издръжката за обучението на българи в Русия обаче не се оправдават. Тогава одеските българи търсят официална подкрепа за отпускането на руски стипендии за наши сънародници. В това отношение стремежите им са в синхрон с традиционната руска политика на покровителство на православно население в Османската империя. Романови разглеждат отпускането на стипендии като средство за засилване на своето влияние в района. Целта на Априлов обаче е друга – подкрепа за възрожденските процеси в родината му – и поради това той активно следи младежите, които са изпращани, да не бъдат асимилирани. Първите възпитаници действително изпълняват мисията си. Те се завръщат по родните си места и стават учители, с което ускоряват възрожденските процеси. Едва след смъртта на одеския просветител и на един по-късен етап руските възпитаници формират проруско лоби в националното движение.

С цялостната си културна, просветителска и книжовна дейност В. Априлов се стреми да привлече интереса на руските учени, в това число и на славистите, към „славянизма“ на българите. Той разпространява новобългарски книги, насърчава събирането на фолклорни, археологически и исторически материали в нашите земи и посредничи при разпространението им в научните среди. Неговите издания достигат и до учените, групирани около Народния музей в Прага. От друга страна, от страниците на своите издания одеският просветител съобщава за новоизлезли книги на най-известния славист от втората половина на XIX в. П. Й. Шафарик. През 30–40-те години на XIX в., благодарение пак на него, към руско-чешката славистична общност за първи път започват да се приобщават и българи, като първият от тях е Иван Богоров. Първите българи в Прага се появяват едва след смъртта на видния български просветител, но очевидно е, че той замисля и друг просветен коридор по посока на Централна Европа. Но, за разлика от руския просветен трансфер, който се осъществява по официални канали още по негово време, българското общество укрепва финансово едва през 70-те години на XIX в. и тогава към чешките практически и професионални гимназии и земеделски училища на разноските на еснафи, общини и женски дружества се отправя поток от млади любознателни българи.

¹ *Шишманов Ив.* Нови студии из областта на българското Възраждане (В. Априлов, Н. Рилски, Н. Бозвели). // Сборник на БАН (клон историко-филологически и философско-обществен). Кн. XXI. София, 1926. С. 33–40; *Шишманов Ив.* Първата среща на Априлова с Венелина. Кюстендил, 1898; *Шишманов Ив.* Избрани съчинения. Т. 1: Българско възраждане / Ред. Г. Димов. София, 1965; *Арнаудов М.* Васил Евст. Априлов. София, 1971.

- ² Генчев Н. Одеското българско настоятелство // Генчев Н. Научни трудове. Т. 1. София, 2003. С. 287–398.
- ³ Срвн.: Дроснева Е. Три едюда за Юрий Венелин // Известия на БИД. София, 1984. С. 111.
- ⁴ Преходът към светско образование с масов характер в Хабсбургската монархия започва още през XVIII в., по времето на просветените монарси Мария Терезия и синът ѝ имп. Йозеф II.
- ⁵ Генчев Н. Одеското българско настоятелство. С. 289.
- ⁶ Пак там. С. 292.
- ⁷ Drossneva, E. F. P. Fonton and the Eastern Question // Aspects of the Eastern Question. Essays from the First Bulgarian-Dutch Symposium of Historians, Sofia, 6-7.06.1984. Sofia, 1986. P. 47.
- ⁸ Генчев Н. Одеското българско настоятелство. С. 291.
- ⁹ Първоначално открива завод за водка, а впоследствие се захваща с рафиниране на вносна холандска захар. Подробности за биографията на В. Априлов вж.: Шишманов Ив. Избрани съчинения. Т. 1: Българско възраждане. С. 219.
- ¹⁰ Генчев Н. Одеското българско настоятелство. С. 293.
- ¹¹ Вж. подр.: Радкова Р. История на България. Т. 5 / Ред. Г. Марков. София, 2004. С. 510.
- ¹² В него много активно участва землякът му – емигрантът в Одеса Николай С. Палаузов, както и българските търговци в Букурещ (братя Мустакови, Бакалоглу, Недялкович и пр.).
- ¹³ Радкова Р. Неофит Рилски и новобългарската култура. София, 1983. С. 44.
- ¹⁴ Писмо до сестра му Кера, публикувано в Априлов В. Избрани съчинения / Ред. М. Арнаудов. София, 1940. С. 433.
- ¹⁵ Радкова Р. История на България. Т. 5. С. 512–513.
- ¹⁶ Срвн.: Шишманов Ив. Избрани съчинения. Т. 1. С. 201.
- ¹⁷ Вж. подр.: Радкова Р. История на България. Т. 5. С. 293.
- ¹⁸ Пак там.
- ¹⁹ Но в области с разнородно население като Македония и Одринска Тракия образователното дело се развива с много по-бавни темпове.
- ²⁰ Шишманов Ив. Избрани съчинения. Т. 1. С. 201.
- ²¹ Радкова Р. История на българите. Ред. Г. Марков. Т. 3. София, 2004. С. 515
- ²² Радкова Р. Българската интелигенция през Възраждането. София, 1986. С. 383.
- ²³ Дополнение к книге „Денница новоболгарского образования“.
- ²⁴ Още през 1846 г. съчинението се появява на страниците на Фотиновото „Любословие“.
- ²⁵ „Българите ... да последват примера на другите свои братя, пример, толкова похвален и толкова прелъстителен за тяхното бъдеще...“ (Априлов В. Избрани съчинения / Ред. М. Арнаудов. София, 1940. С. 16).
- ²⁶ Генчев Н. Одеското българско настоятелство. С. 294.
- ²⁷ Проф. Генчев изтъква като възможни причини страха от турски репресии и липсата на традиции, вж. подр.: Генчев Н. Одеското българско настоятелство. С. 300–302.
- ²⁸ Две за Херсонската семинария и две за Одеския лицей, имп. Николай I обаче разрешил обучение на българи само в Херсонската семинария. Подр.: Генчев Н. Одеското българско настоятелство. С. 302–303.
- ²⁹ Априлов В. Цит. съч. С. 19; Шишманов, Ив. Избрани съчинения. Т. 1: Българско възраждане. С. 63.
- ³⁰ Арнаудов М. Васил Евст. Априлов. С. 177.
- ³¹ ЦДИА. Ф. 2. Оп. 1. А.е. 104. Л. 1.
- ³² Вж. подр.: Генчев Н. Одеското българско настоятелство. С. 298.
- ³³ Георгиева Т. Славянската идея в Русия (30–40-те години на XIX в.). София, 2009. С. 148–149.
- ³⁴ Идеята за използването на националната съпротива на южните славяни сред руските управляващи започва да се прокрадва едва по време на Кримската война от 1856 г., но и тогава тя продължава да дефилира под православен флаг и то, съобразена със собствените интереси, т.е. под формата на „полезна диверсия“, както пише Николай I до М. Д. Горчаков на 1 февруари 1854. Вж.: Георгиева Т. Славянската идея в Русия... С. 56.
- ³⁵ Дойнов Ст. Българите в Украйна и Молдова през Възраждането 1751–1878. София, 2005. С. 322–323.
- ³⁶ Нека споменем също, че дори Н. Рилски, този близък съратник на Априлов на образователното поле, след смъртта на одеския просветител прекъсва всякакви писмовни връзки с Русия.
- ³⁷ Генчев Н. Одеското българско настоятелство. С. 302.
- ³⁸ Vlček R. Ruský panslavismus - realita a fikce. Praha, 2002. P. 113.
- ³⁹ Априлов В. Избрани съчинения. София, 1940. С. 19.
- ⁴⁰ Вж. подр.: Радкова Р. Н. Рилски и новобългарската култура. С. 118.
- ⁴¹ Пак там. С. 154.
- ⁴² Вж. подр.: Дойнов Ст. Българите в Украйна и Молдова през Възраждането 1751–1878. С. 329.
- ⁴³ В предговора на „Денницата“ той заявява целта си, която се състои в това „да оповести началото и развитието на възникналата новобългарска образованост и да запознае русите с това славянско

племе, което още от най-старо време е било в най-близко родство с тях и което сега въобще толкова малко им е познато“.

⁴⁴ Вж. подр.: *Дроснева Е.* Българските преселници и руската наука преди Кримската война // Българите в Северното Причерноморие. Т. 2. В. Търново, 1993. С. 110–113.

⁴⁵ Подр.: *Генчев Н.* Одеското българско настоятелство. С. 295–296.

⁴⁶ Literární archiv PNP (LA-PNP) – P. J. Safařík – Pozůstalost.

⁴⁷ LA-PNP. P. J. Safařík – doklady vlastní. Документ за членство, издаден на 17.03.1837 г.

⁴⁸ И продължава: „...което, разбира се, не е безполезно за Вас. Българите са силно недоверчиви към пътешествениците: това изпита и Венелин“. Вж.: *Минкова Л.* Осип Максимович Бодянски и българското Възраждане. София, 1978. С. 21.

⁴⁹ В писмо от 16.03.1837 г. до Ю. Венелин Васил Априлов и Николай Палаузов го уведомяват за разговора си с Мурзакевич и като „желаят всякакъв успех“ на пребиваването на московския славист в българските земи, изразяват същевременно съмнението си в успеха на едно такова пътуване, защото... „ферманът ще му отвори път навсякъде, но няма да му отвори сърцата“ на българите, които дори и да имат някъде ръкописи, със сигурност ще ги укрият от него. Вж.: *Минкова Л.* Осип Максимович Бодянски и българското Възраждане. С. 22.

⁵⁰ Той моли Ю. Венелин да съобщи на „членовете на университета нашето мнение, че ако за тази цел (т.е. научна експедиция сред българите – *бел.авт.*) бъде изпратен българин, без какъвто и да е ферман, спътник и влияние от страна на руското правителство, той ще постигне голям успех: като видят, че е българин, българите ще бъдат много откровени с него...“. Вж.: *Априлов В.* Избрани съчинения / Ред. П. Тотев. София, 1968. С. 256.

⁵¹ За тази цел Григорович сондира и мнението на М. Погодин

⁵² *Шишманов Ив.* Първата среща на Априлова с Венелина. С. 87.

⁵³ *Априлов В.* Избрани съчинения / Ред. П. Тотев. София, 1968. С. 357. Това е и мнението на проф. Арнаудов. Вж.: *Арнаудов В.* Васил Евст. Априлов. С. 344–345.

⁵⁴ По време на командировката Григорович многократно прави справки с шафариковите „Славянские древности“.

⁵⁵ *Григорович В.* Очерк за пътешествието по Европейска Турция (с карта на околностите на Охридското и Преспанското езера). / Съст. Е. Георгиев. София, 1978. С. 166–167.

⁵⁶ „Въобще мога да кажа, че нисшите училища.....са в превъзходно състояние!“ – отбелязва той. Вж. *Григорович В.* Очерк за пътешествие... С. 169.

⁵⁷ „Аз видях в тях от 200 до 300 и до 400 деца от двата пола, чиято възприемчивост и прилежание могат да служат като най-доброто доказателство за ползата от въвеждането“ (на българския език в училищата – *бел.авт.*). Вж.: *Григорович В.* Очерк за пътешествие ... С. 169.

⁵⁸ Пак там.

⁵⁹ „В сравнение с другите съседни племена, българите имат заслуга за това, че те без значително съдействие положиха основите на своето собствено образование“. Вж.: *Григорович В.* Очерк за пътешествие ... С. 170.

⁶⁰ Подр.: *Конев Ил.* Българското Възраждане и просвещението. Т. 3. София, 1998. С. 135.

⁶¹ Априлов обаче вече е много болен и отказва съдействие.

⁶² През 1847 г. той се премества в Санктпетербургския университет, където остава до края на живота си.

⁶³ Известно време той дори живял в дома му и Погодин го натоварил да се захване с подреждането на архива на Ю. Венелин. Подр.: *Минкова Л.* Осип Максимович Бодянски и българското Възраждане. С. 107.

⁶⁴ На Михайловски Бодянски подарява своя превод на Шафариковите „Славянские древности“. Подр.: *Минкова Л.* Осип Максимович Бодянски и българското Възраждане. С. 110

⁶⁵ През следващите години всички стипендианти на Денкоглу са ученици на Бодянски.

⁶⁶ Вж. подр.: *Минкова Л.* Осип Максимович Бодянски и българското Възраждане. С. 128.

⁶⁷ Лекциите на Бодянски, а чрез тях и допир до чешката литература, език и култура между 50те и 70-те години, имат българите Георги Бусилин, Николай Михайловски, Николай Катранов, Сава Филаретов, Райко Жинзифов, Нешо Бончев, Марин Дринов, Любен Каравелов, Константин Геров. Вж.: *Минкова Л.* Писма на трима български възрожденци (Иван Шопов, Сава Филаретов, Марин Дринов) // Българо-чешката дружба в литературата на XIX в. / Ред. Е. Георгиев. София, 1975. С. 91

⁶⁸ *Пенчев Вл.* Българо-чешки фолклористични контакти през Възраждането. София, 1994. С. 60.

⁶⁹ Палаузов идва от Одеса с препоръка на проф. Н. Мурзакевич

⁷⁰ *Минкова Л.* Осип Бодянски... С. 116.

⁷¹ В това изследване немалко място е отделено и на българистичните изследвания на Шафарик в „Славянские древности“ и в специализираното „Разцвет на славянската литература в България“. Подр.: *Бехиньова В.* Чешката славистика в България през българското Възраждане // Чехословакия и България през вековете / Ред. Хр. Гандев, Е. Георгиев. София, 1963. С. 320–321.

⁷² *Францев В. А.* Очерки по истории чешского Возрождения. Варшава, 1902. С. 384.

⁷³ Писмо на В. Априлов от 22.07.1846 г. до В. Ханка, публ. в: *Априлов В.* Съчинения. София, 1940. С. 433–434.

⁷⁴ Както го нарича в предговора на „Българските грамоти“ – този „ревностен славянин и съплеменник“.

⁷⁵ В писмото си от 10.04.1838 г. Априлов съобщава на Н. Рилски за излизането на първата част на „Славянские древности“. Вж. *Априлов В.* Избрани съчинения. София, 1968. С. 257.

⁷⁶ Пак там.

⁷⁷ Тя е запазена в Литературния архив в Прага. LA-PNP V. Hanka – korespondence.

⁷⁸ Напр., че Бобошево и Малешево са села на р. Струма, описва големината и състава на населението в Шумен и пр.

⁷⁹ *Георгиев Е.* Българи и чехи в епохата на тяхното Възраждане // Годишник на СУ. Философско-исторически факултет. Т. XVII. София, 1946. С. 45.

⁸⁰ През октомври 1847 г. уведомява Ханка, че на лайпцигския си адрес той е получил от Априлов 14 броя на „Български книжици“, които ще бъдат препратени в Прага за библиотеката на музея и по един екземпляр лично за Ханка и за Шафарик.

⁸¹ *Готовска-Хенце Т.* Българо-чешката взаимност – генератор за формирането на новите славянски елити // Ролята на чешката интелигенция в следосвобожденска България / Ред. М. Черни, Д. Григоров. София–Прага, 2009. С. 44.

⁸² Вж. подр.: *Готовска-Хенце Т.* Българо-чешките връзки през XIX в.: трансфер и/или общност? // Проблемът Изток–Запад: България и Балканите / Ред. Т. Стоилова и кол. С. 127.

⁸³ Подробна информация за тях той получава от кореспонденцията си с проф. Мазуркевич

⁸⁴ Письма к М. П. Погодину из славянских земель (1835–1861) / Ред. Н. Попов. М., 1879. С. 244.

⁸⁵ За литературната дейност на Шопов вж. подр.: *Францев В. А.* Болгарско-чешкия литературна връзка в първата половина XIX ст. // Списание на БАН. Т. 38. София, 1929. С. 33–79; *Bechyňová V.* Bibliografická spolupráce Ivana Šopova s Pavlem Josefem Šafáříkem // Сборник в чест на акад. Никола Михов по случай 80-годишнината му / Ред. С. Гановски и кол. София, 1959; *Минкова Л.* Писма на трима български възрожденци от Прага ... С. 92–93.

⁸⁶ *Минкова Л.* Писма на трима български възрожденци от Прага ... С. 92.

⁸⁷ Второто препоръчително писмо е адресирано до В. Ханка.

⁸⁸ *Bechyňová V.* Bibliografická spolupráce ... Р. 42.

⁸⁹ Папката с всички българистични материали е в личната му сбирка.

⁹⁰ *Bechyňová V.* Bibliografická spolupráce ... Р. 42.

⁹¹ *Минкова Л.* Писма на трима български възрожденци от Прага... С. 96; *Bechyňová V.* Bibliografická spolupráce ... Р. 45.

⁹² Екземпляр със саморъчно посвещение на съставителя е запазен и между ръкописното наследство на учения в раздела Popis písemností bulharských. Archiv Národního Musea IX D 17. Шафариковият списък от български книги в този фонд съдържа 106 названия, т.е. по-богат е от списъка, съставен от Шопов.

⁹³ *Bechyňová V.* Bibliografická spolupráce... Р. 41.

⁹⁴ В писмото си до Ханка от 27 август 1851 г. Шопов изразява готовността си да се заеме с преводите, но съобщава, че Петкович още в Петербург му е чел своите преводи, т.е., че такива преводи вече са направени. LA-PNP – V. Hanka – Dopisy přijaté.

⁹⁵ Още като студент той проявява и литературни склонности и през 1852 г. изучава славянските документи, запазени в Зографския манастир на Света Гора, като се включва и в редица родолюбиви начинания.

⁹⁶ Срезневски от своя страна се опитва да защити школата си като пише, че по младия българин не бива да се правят обобщаващи заключения, тъй като той като студент, стремяйки се да получи по-широка подготовка, се е занимавал с „много и различни неща, но с нищо специално“ и че въпреки че Петкович сам се е смятал за „славянолюб“, в крайна сметка не е предложил никакъв свой труд на професора си, освен българските преводи на творбите на Ханка. Вж. подр.: *Францев В. А.* Болгарско-чешкия литературна връзка в първата половина XIX ст. С. 26.

⁹⁷ Както е известно, именно Катранов е използван за прототип на романа на Тургенев „Исавров“. Катранов също се занимавал със събиране на песни. Вж. *Францев В. А.* Болгарско-чешкия литературна връзка в първата половина XIX ст. С. 19.

⁹⁸ В писмото Бодянки подчертава, че търговецът емигрант е „ревностен защитник на своето Отечество“. Срвн.: *Минкова Л.* Осип Бодянки и... С. 105.

⁹⁹ *Францев В. А.* Болгарско-чешкия литературна връзка в първата половина XIX ст. С. 33.

¹⁰⁰ Пак там. С. 80.